

Džamanjićev prijevod Hesiodova "Štita"

Džoja, Anđela

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:459804>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**



Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



Image not found or type unknown

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KLASIČNU FILOLOGIJU

Džamanjićev prijevod Hesiodova *Štita*

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Irena Bratičević

Studentica: Anđela Džoja

Komentor: dr. sc. Neven Jovanović

Zagreb, srpanj 2021.

Sadržaj

Sadržaj.....	1
1. UVOD	1
2. ŽIVOTOPISI AUTORA	2
2. 1. Hesiod.....	2
2. 2. Bernard Džamanjić.....	6
3. HERAKLOV ŠTIT	8
3. 1. Utjecaj <i>Heraklova štita</i> na Vergilijev opis Enejina štita.....	10
4. DŽAMANJIĆEV PRIJEVOD ŠTITA	12
4. 1. Čestice	13
4. 2. Složenice.....	15
4. 3. Participi.....	18
4. 4. Sažimanje i proširivanje	21
5. ANTIČKI UTJECAJI NA DŽAMANJIĆEV PRIJEVOD <i>ŠTITA</i>	26
6. PRIMJENA U NASTAVI KLASIČNIH JEZIKA.....	29
7. ZAKLJUČAK.....	30
8. LITERATURA	31

1. UVOD

Heraklov štit je kratka epska pjesma od 480 stihova koja nam donosi mit o borbi Herakla i Kikna, te detaljnu ekfrazu Heraklova štita u 188 stihova po čemu pjesma i nosi naslov. Često je gurana u drugi red kad se radi o Hesiodovim djelima (ili djelima koja mu se atribuiraju) zbog svoje „manje vrijednosti“, ali činjenica da je jedina sačuvana pored *Teogonije* i *Poslova i dana*, te da je jedina sačuvana epska pjesma o Heraklu, dok su i mnogo duže izgubljene, govori nam o njenoj popularnosti u antičko doba.

Dubrovački se latinist, predstavnik neoklasicizma, Bernard Džamanjić počinje baviti ovim djelom nakon što je preveo Homerovu *Odiseju*. Dakle, prevodi ga prije *Teogonije* i *Poslova i dana*. Taj prijevod je i tema ovoga diplomskoga rada.

U uvodnim poglavljima ovoga rada govori se o autorima izvornika i prijevoda, njihovim životima i djelima. Nakon toga je kratko prepričan sadržaj *Štita* te njegov utjecaj na Vergilijev opis Enejina štita u osmome pjevanju *Eneide*. U središnjem dijelu je analiza Džamanjićeva prijevoda s naglaskom na dijelove grčkoga teksta koji izazivaju najviše problema pri prevođenju, a to su čestice, složenice i participi. Također, u jednom od podnaslova analiziraju se sažimanje i proširivanje kao način lijepog i slobodnog prevođenja u duhu neoklasicizma. U završnim poglavljima donosi se antički utjecaj na Džamanjićev prijevod, te moguća primjena i originala i prijevoda u nastavi klasičnih jezika.

2. ŽIVOTOPISI AUTORA

2. 1. Hesiod

Hesiod je jedan od najpoznatijih pjesnika antike, često spominjan zajedno s Homerom kao drugi glavni predstavnik ranoga svjetonazora. Cijenili su ga neki od najprofinjenijih pjesnika aleksandrijskoga razdoblja, a njegov utjecaj na grčku i rimsku književnost, iako se ne može mjeriti s Homerovim, ipak je iznimno vrijedan. S današnjeg gledišta fascinantniji nam je zbog mitoloških sadržaja, religijske perspektive, proročkoga zanosa, ali nadasve zbog opisivanja života i društva arhajske Grčke u kojoj je živio (West 1988: vii).

Ne može se precizno odrediti kada je živio, ali smatra se da se radi o zadnjoj trećini osmoga stoljeća prije Krista. Osmo stoljeće je za cijelu Grčku bio period razvoja, porasta broja stanovnika i povećane pokretljivosti. Primorski gradovi su postajali sve aktivniji na području trgovine, slali su brodove do Sicilije i talijanske zapadne obale, te na istok do Sirije, a ponekad i do Egipta. Taj kontakt s Istokom započinje već oko 900. godine pr. Kr., a znatno se povećava nakon 770. Danas se iz arheoloških nalaza i proučavanja orijentalnih tekstova pisanih klinastim pismom zna pod kolikim je zapravo utjecajem Istoka Grčka bila. Činjenica koja je nepobitna je da su Grci preuzeli alfabet od Feničana i prilagodili ga svome jeziku. West (1988) smatra da se to dogodilo oko ili malo prije sredine osmoga stoljeća. Hesiod i Homer su još uvijek stvarali formulaičnim stilom, koji se razvio zbog usmene predaje kroz prethodna stoljeća koja nisu poznavala pismo, te se može pretpostaviti da ih je njihova prva publika slušala, a ne čitala. Međutim, postojanje pisma sada je omogućilo da se pjesme zabilježe i sačuvaju u koliko-toliko ustaljenom obliku. Hesiod i Homer su bili među prvima koji su iskoristili ovu mogućnost i zbog toga za nas stoje na početku grčke književnosti (West 1988: viii).

Za razliku od Homera, Hesiod nam u svojim djelima donosi neke autobiografske podatke. Zahvaljujući tome znamo da mu je otac podrijetlom iz eolskoga grada Kime na obali Male Azije, južno od Lezba.¹ Bio je pomorski trgovac, ali zbog takvog teškog života se preselio u Askru, selo na istočnoj strani planine Helikon u Beotiji, kako bi se bavio zemljoradnjom. Ondje su se rodili Hesiod i njegov brat Pers. Te podatke saznajemo iz *Poslova i dana*:

¹ Ovime se objašnjavaju tragovi eolskoga dijalekta u Hesiodovim djelima.

ὥς περ ἐμός τε πατήρ καὶ σός, μέγα νήπιε Πέρση,
 πλωΐζεσκ' ἐν νηυσί, βίου κεχρημένος ἐσθλοῦ:
 ὅς ποτε καὶ τῇδ' ἦλθε, πολὺν διὰ πόντον ἀνύσας,
 Κύμην Αἰολίδα προλιπών, ἐν νηὶ μελαίνῃ:
 οὐκ ἄφενος φεύγων οὐδὲ πλοῦτόν τε καὶ ὄλβον,
 ἀλλὰ κακὴν πενίην, τὴν Ζεὺς ἄνδρεςσι δίδωσιν:
 νάσσατο δ' ἄγχ' Ἑλικῶνος οἰζυρῇ ἐνὶ κόμῃ,
 Ἄσκηρ, χεῖμα κακῇ, θέρει ἀργαλέῃ, οὐδέ ποτ' ἐσθλῇ. (Hes. Op. 633-40)²

Pjesnikom je Hesiod, kako tvrdi u *Teogoniji*, postao po nagovoru samih Muza dok je
 čuvao ovce na obroncima planine:

αἶ νύ ποθ' Ἑσίοδον καλὴν ἐδίδαξαν ἀοιδὴν,
 ἄρνας ποιμαίνονθ' Ἑλικῶνος ὑπο ζαθέοιο.
 τόνδε δέ με πρῶτιστα θεαὶ πρὸς μῦθον ἔειπον,
 Μοῦσαι Ὀλυμπιάδες, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο:
 ποιμένες ἄγραυλοι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον,
 ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα,
 ἴδμεν δ', εὖτ' ἐθέλωμεν, ἀληθέα γηρύσασθαι.
 ὥς ἔφασαν κοῦραι μεγάλου Διὸς ἀρτιέπειαι:
 καὶ μοι σκῆπτρον ἔδον δάφνης ἐριθιλέος ὄζον
 δρέψασαι, θηητόν: ἐνέπνευσαν δέ μοι αὐδὴν
 θέσπιν, ἵνα κλείοιμι τὰ τ' ἐσόμενα πρό τ' ἐόντα.
 καὶ μ' ἐκέλονθ' ὕμνεϊν μακάρων γένος αἰὲν ἐόντων,
 σφᾶς δ' αὐτὰς πρῶτόν τε καὶ ὕστατον αἰὲν αἰεῖειν. (Hes. Th. 22-34)³

Ovaj odlomak poslužio je kao model mnogim kasnijim pjesnicima, koji su govorili o
 susretu s Muzama ili Apolonom. Diskutabilno je u kolikoj je mjeri i sam Hesiod pratio neku
 konvenciju i je li zaista doživio božansku viziju. Sigurno je morao slušati mnoge druge
 pjesnike kako recitiraju i oni se moraju računati kao njegovi pravi učitelji.

Za precizniju dataciju mogu nam poslužiti i sljedeći stihovi u kojima Hesiod pripovijeda
 da je u Halkidi na Eubeji na igrama organiziranima povodom Amfidamantove sahrane u

² <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0131%3Acard%3D609>
 (24.10.2019.)

³ <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0129%3Acard%3D29>
 (24.10.2019.)

pjesničkom nadmetanju dobio kao nagradu tronožac, koji je posvetio helikonskim Muzama (Salopek-Sironić 1977: 37):

ἔνθα δ' ἐγὼν ἐπ' ἄεθλα δαΐφρονος Ἀμφιδάμαντος
Χαλκίδα τ' εἷς ἐπέρησα: τὰ δὲ προπεφραδμένα πολλὰ
ἄεθλ' ἔθεσαν παῖδες μεγαλήτορος: ἔνθα μέ φημι
ῥῆμα νικήσαντα φέρειν τρίποδ' ὠτῶεντα.
τὸν μὲν ἐγὼ Μούσης Ἑλικωνιάδεσσ' ἀνέθηκα,
ἔνθα με τὸ πρῶτον λιγυρῆς ἐπέβησαν ἀοιδῆς. (Hes. *Op.* 654-659)

Pitanje je li Hesiod bio stariji ili mlađi od Homera komplicira ustrajna antička tradicija, koja ne samo da navodi Homera i Hesioda kao suvremenike, nego ih suprotstavlja u djelu *Certamen Homeri et Hesiodi*. Stihovi navedeni ranije (*Op.* 654-659), u kojima se Hesiod hvali kako je odnio pobjedu na igrama u Halkidi, dali su povoda sofistu Alkidamantu da u svoje djelo *Museion* uvrsti Homera kao Hesiodova protivnika na spomenutim igrama.⁴ Prisutni Grci dali su prvenstvo Homeru, ali kralj Paned, predsjednik natjecanja, dosudio je pobjedu Hesiodu: dok Homer opisuje rat i pokolj, Hesiod poziva na obrađivanje polja i mir. Spis je sačuvan u redakciji iz Hadrijanova vremena (Salopek-Sironić 1977: 37), a hipotezu da se *Certamen* nalazio u Alkidamantovu djelu, koju je prvi iznio Nietzsche (Nietzsche 1870 i 1873) potvrđuju tri pronađena papirusa, od kojih je jedan iz 3. st. pr. Kr., drugi iz 2. st. pr. Kr., a treći iz 2./3. st. po Kristu.

Moderni znanstvenici pretpostavljaju da je Homer sastavljao prije Hesioda, iako je to pitanje subjektivnog znanstvenog stava. Homerova epika „zvuci“ starije, kao da herojske, vojničke teme moraju prethoditi „otmjelijim“ notama kojima odišu *Teogonija* i *Poslovi i dani*. Ipak, Martin West jedan je od rijetkih, koji prvenstvo daje Hesiodu (West 1966: 1-16). Vodi se popisom najranijih pjesnika iz 5. st. pr. Kr., gdje su kronološki navedeni Orfej, Muzej, Hesiod i Homer. Također, pretpostavlja da bi *Teogonija* mogla biti najstariji grčki sačuvani ep. Njegov *terminus post quem* za Hesioda oko 750. godine pr. Kr. na osnovu arheoloških i povijesnih dokaza se čini uvjerljivim. Ali, datiranje samog sastavljanja *Teogonije* u 8. stoljeće pr. Kr. druga je stvar. Kako bi potkrijepio tu činjenicu, služi se spornim datiranjima povijesnih događaja, točnije tzv. Lelantinskim ratom, dugotrajnim sukobom između Eretrije i Halkide (igre u Amfidamantovu čast, Amfidamant sudionik rata). Čak i s prihvaćanjem ovog argumenta, prvenstvo Hesioda treba počivati i na mišljenju da

⁴ Alkidamant, rođen u 4. st. pr. Kr., istaknuti sofist i retoričar, koji je podučavao u Ateni.

Homerovi epovi ne mogu biti stariji od 700. pr. Kr. Uvriježeno je mišljenje da se Hesiod može smjestiti između 750. i 650. god. pr. Kr., odnosno da mu je ἀκμή oko 700. god. pr. Kr.

U antici se Hesiodovo pisanje kvalificiralo na različite načine: Hipija i Protagora ga nazivaju pjesnikom, dok ga Aristotel smatra primitivnim misliocem. Platon, koji kritizira Homera, Hesioda u *Državi* hvali, osobito zbog priče u *Poslovima i danima* o propasti čovjeka od zlatnoga do željeznoga doba. Osim što je jedan od najvažnijih izvora za grčku mitologiju, snažno je utjecao i na rimske didaktičare, osobito Vergilija i Lukrecija (Matović-Mihaljević 2019: 66).

Hesiod nije zaboravljen ni u renesansi. Talijanski je humanist Niccolò della Valle 1498. godine preveo *Poslove i dane*, a iste godine Bonino Mombrizio prevodi *Teogoniju*, obojica u heksametru. Prozni prijevod *Poslova i dana* objavio je 1559. godine hrvatski latinist Matija Grbić Ilirik uz izdašan komentar (Matović-Mihaljević 2019: 66).

Za kraj ću navesti sva Hesiodova djela, sačuvana, fragmentarno sačuvana i izgubljena. Pored spomenutih epova *Teogonije* i *Poslova i dana*, sačuvana je još i kratka epska pjesma *Heraklov štit*, po uzoru na Homerov opis Ahilejeva štita, koja je i tema ovog diplomskog rada. Od ostalih djela sačuvali su se fragmenti *Eeja ili Kataloga žena*, *Keikove svadbe*, te *Melampodija*, *Egimije* i *Hironove opomene*, kojima je i atribucija nesigurna. Izgubljena su nam djela *Astronomija*, *Opis zemlje*, *Proricanje po pticama*, također nesigurne atribucije (Škiljan 1996: 276).

2. 2. Bernard Džamanjić

Bernard Džamanjić (Bernardus Zamagna, Bernardo Zamagna, Bernard Zamanja, Brno Džamanjić) rođen je 9. studenoga 1735. u Dubrovniku od oca Marka Džamanjića i majke Marije Kabožić, oboje plemićkoga roda. U rodnome gradu pohađao je isusovački kolegij (Collegium Ragusinum), a zatim je otišao u Rim na Rimski kolegij, središnju isusovačku obrazovnu ustanovu. Ondje su mu predavali stariji suvremenici i sugrađani, Rajmund Kunić i Ruđer Bošković. Slušao je retoriku dvije godine (1755-1757), zatim je studirao filozofiju (1757-1760) i teologiju (1766-1770). Svećeničke je zavjete položio 1769. godine. Na isusovačkom učilištu Collegium Ptolemaeum u Sieni predavao je retoriku (1770-1779), koju je kasnije uz grčki jezik predavao i u Milanu, gdje je obavljao službu diplomata za Dubrovačku Republiku. Nakon toga se vratio u Dubrovnik gdje je vršio službu generalnoga vikara Dubrovačke nadbiskupije (1783) te inspektora dubrovačkoga liceja (1808).⁵ Doživio je da njegova domovina, nakon pada Mletačke republike 1797. godine, postane mjesto velikih političkih, a zatim i vojnih sukoba. Požunskim mirom, koji je potpisan 1805., Austrija je prepustila Francuzima Dalmaciju i Boku, a poveznica tih prostora bila je Dubrovačka Republika. Francuske trupe došle su do sjevernih granica Republike, a ruska flota zauzela je Boku. U opasnosti i strahu od ruskog zauzeća, Dubrovnik se 27. svibnja 1806. predao francuskim postrojbama bez borbe. Uslijedila je opsada grada i borbe Francuza s Rusima i Crnogorcima. General, a kasnije maršal Marmont porazio je Ruse i Crnogorce i tako produljio okupaciju dubrovačkoga područja, koja je potrajala gotovo dvije godine. Naposljetku, Marmont je 31. siječnja 1808. raspustio Senat i ukinuo dubrovačku neovisnost.⁶

Džamanjićev je književni opus isključivo na latinskom, a obuhvaća autorske radove i prijevode s grčkoga i hrvatskoga na latinski. U autorska djela spada ep *Jeka (Echo)*, objavljen 1764. godine u Rimu, sastavljen od 1361 heksametra u dvije knjige. Francesco Maria Appendini kaže da Džamanjić u tom didaktičnom epu piše *de novis circa res physicas inventis, de repulsione vocis cum imbris lapsus, delphinorumque natatione, de studiis et*

⁵ Zamanja, Bernard. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 22. 11. 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66791>.

⁶ Dubrovačka Republika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 8. 7. 2021. <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16442>

operibus civium suorum Benedicti Stayi et Rogerii Boscovichii, de utilitate rerum philosophicarum et praesertim astronomiae prae rebus Mythologicis... (Appendini 1830: 15). Djelu je priložio elegiju *Rajmundu Kuniću, svome bivšem učitelju* (*Ad Raymundum Cunichium suum olim Magistrum*), u kojoj je pisao o didaktičnom usmjerenju ondašnje isusovačke pjesničke radionice. U epu *Zračni brod* (*Navis aëria*, 1768), sastavljenu od 1473 heksametra, progovorio je o zračnom brodu koji bi se pokretao s pomoću četiri balona. Uz ep je tiskana i zbirka od deset marijanskih elegija – *Jedna knjiga elegija* (*Elegiarum monobiblos*). Glasovit je kao prevoditelj – preveo je *Odiseju* na latinski (1777), a slijedeći Kunića, uz prijevod je objavio i traduktološku raspravu *Načela djela* (*Ratio operis*), u kojoj je stilski usporedio *Ilijadu* i *Odiseju*. Preveo je i cijeloga Hesioda (*Opera omnia*) redoslijedom *Štit, Poslovi i dani, Teogonija*, poprativši prijevode opsežnim filološkim komentarima. Samostalno izdanje *Štita* objavljeno je 1776. u Sieni, a zajedno s *Poslovima i danima* 1780. u Milanu, pet godina prije *Teogonije* (Matović-Mihaljević 2019: 63). Dovršio je prijevod Teokrita (koji je započeo Kunić), priredio cjelovito grčko-latinsko izdanje Teokritovih idila te objavio prijevode bukolika Mosha i Biona. Potkraj XVIII. st. objavio je zbirku heksametarskih poslanica, a u jednoj od njih zauzeo se za prepjev Homera na hrvatski jezik. S hrvatskoga na latinski prepjevao je komičnu poemu *Radonja* Vladislava Menčetića te trideset stihova iz devetoga pjevanja *Osmana* Ivana Gundulića.

Na Džamanjićev su rad snažno utjecali isusovačko obrazovanje (prozni uzor: Ciceron, pjesnički: Vergilije) i književnopovijesno razdoblje kojemu pripada, neoklasicizam.⁷ Bio je član talijanskoga književnoga društva po imenu *Accademia dell' Arcadia* ili *Accademia degli Arcadi*, koje je osnovano 1690. godine u čast švedske kraljice Kristine, a kao odgovor na načela barokne poetike. Simbol Akademije bila je Panova svirala jer su članovi bili inspirirani bukolskim pjesništvom te su se na svojim druženjima oblačili u pastirsku odjeću, a svaki je član imao svoje pastirsko ime. Prvi se dio tog imena uzimao iz antičkih bukolika ili se izmišljao, a drugi se dio izvodio od nekog toponima (Dixon prema Matović-Mihaljević 2019: 62). Zamanjin je pastirski pseudonim Triphilus Cephisides, čiji je drugi dio izveden od naziva rijeke Kefis (ime više rijeka u Grčkoj). Neoklasicistički utjecaj se, također, ogledao u slobodi prevođenja: prevoditelji su smjeli ispravljati original kako su oni smatrali da treba, dopunjavali su ga, izbacivali ono što su smatrali suvišnim, tumačili i komentirali (Movrin prema Matović-Mihaljević 2019: 63).

⁷ Pod pojmom neoklasicizma podrazumijevaju se književna djela i djelovanje pisaca u 17. i 18. stoljeću koji su svoje uzore nalazili u antičkoj (klasičnoj) književnosti.

Džamanjić je umro u Dubrovniku, 20. travnja 1820. godine.

3. HERAKLOV ŠTIT

Pored *Teogonije* i *Poslova i dana*, *Štit* je jedino djelo Hesiodova korpusa sačuvano u cjelosti, te jedina sačuvana kratka pjesma (samo 480 stihova) arhajskoga razdoblja. U literaturi se ovo djelo često naziva pseudo-Hesiodovim. Hesiodovo se autorstvo osporava zbog njegove manje književne vrijednosti u odnosu na njegova ostala djela, te se smatra da je napisano u prvoj polovici 6. stoljeća prije Krista (Stamatopoulou 2013: 273).⁸ Iako se radi o stilski „siromašnijem“ djelu u odnosu na Homerove epove, činjenica da je ovo jedina sačuvana epska pjesma o Heraklu govori nam o njenoj popularnosti u antičko doba. *Štit* je napisan pod utjecajem *Ilijade*, osobito opisa Ahilejeva štita iz osamnaestoga pjevanja. Stoga je glavni argument za nepovoljno vrednovanje ovoga djela nedostatak originalnosti, ali kao što Horn (2016:126) ističe, *ponavljanje formula, stihova, čitavih scena, pa čak i motiva je sastavni, ako ne i glavni dio usmene predaje grčke herojske poezije*.

Uvodni dio *Štita* (1-56) govori o Heraklovoj majci, Alkmeni, koja u istoj noći zatrudni sa Zeusom i smrtnikom Amfitrionom, što rezultira rođenjem Herakla (Zeusova sina) i njegova brata „blizanca“ Ifikla (Amfitrionova sina). Uvod počinje formulom ἦ οἴη, i to ne slučajno. Cijeli uvod, zapravo, pripada četvrtoj knjizi *Kataloga žena* ili *Eeja*. Autor *Štita* jednostavno je odvojio Alkmeninu „eeju“ od njenoga prvobitnoga konteksta u djelu genealoškoga žanra i pretvorio je u zaseban dio herojske epske pjesme (Stamatopoulou 2013: 273).

Glavni dio pjesme (57-138, 318-480) opisuje bitku Herakla i njegova nećaka Jolaja protiv Kikna i njegova oca Aresa. Razlog borbe su Kiknovi napadi i pljačkanja hodočasnika na putu u Apolonovo svetište u Delfima. Heraklo brzo ubije Kikna (413-423), a zatim teško rani Aresa, koji napada Herakla kako bi osvetio sina (424-462). Ti dijelovi okružuju ekfrazu Heraklova štita, koji se spominje u sklopu naoružavanja pred borbu. Opis štita obuhvaća 188 stihova, što čini više od trećine cijele pjesme.

Opis započinje središtem štita i ide redom prema obrubu, a svaki se novi subjekt uvodi formulom ἐν ἢ ἐν δὲ, što autoru omogućuje lijepu podjelu odnosno „paragrafiranje“ sadržaja.

⁸ Samo je Aristofan iz Bizanta sumnjao u atribuciju *Štita* Hesiodu. Ostali antički autoriteti, kao što su Stezihor i Apolonije Rođanin, navodno su vjerovali da je Hesiod sastavio *Štit* (Horn 2016:127).

Ispupčenje štita ukrašeno je glavom zmiје ili samoga Straha s mnogobrojnim personifikacijama rata kao što su Potjera i Bijeg⁹ (154 Προϊωξίς, Παλίωξίς), Metež, Ubojstvo/Strah, Ljudomorstvo (155 Ὁμαδός, Φόβος/Φόνος, Ἀνδροκτασίη) i na kraju Svađa, Vreva i Propast (156 Ἔρις, Κυδοιμός, Κήρ) opasane krugom od dvanaest zmiја. Poslije njih dolazi scena borbe lavova i veprova (168-77), a zatim poznata borba Kentaura i Lapita (178-90).¹⁰ Prikaz bitaka prekida se parentezom Aresa, Atene i Apolona (Ares 191-6, Atena 197-200, Apolon i Muze 201-6), a nakon njih slijedi kratki opis luke i ribara na moru (207-15). Sljedeći se prikazuje Perzej u bijegu od Gorgona (216-37). Posljednji prikazi na Heraklovom štitu najviše podsjećaju na Ahilejev (*Il.* 18.490-540). Obje ekfrazе oslikavaju dva grada, grad za vrijeme rata i grad za vrijeme mira. *U Štitu*, prvo se opisuje zaraćeni grad (237-70), a onda grad u miru u kojemu se odvija festival s muzikom, plesom i atletskim natjecanjima (271-313). Kao i Ahilejev, Heraklov je štit optočen Oceanom (Horn 2016: 128).

Na slici koja slijedi može se vidjeti brončana replika Heraklova štita, koju je izradio njemački kipar Ludwig Michael Schwanthaler u 19. stoljeću.



⁹ Παλίωξίς prema natuknici u LSJ predstavlja okretanje onih koji bježe te njihov napad; na engleski se prevodi kao *Rally/Flight*.

¹⁰ Bitka Kentaura i Lapita spominje se u prvom pjevanju *Ilijade* (247-284), a njen prikaz možemo vidjeti na zabatu Zeusova hrama u Olimpiji, na metopama Partenona, te na frizu Tezejona.

Slika 1.

Budući da se *Štitu* osporava umjetnička vrijednost, a njegovu autoru umijeće, može se pretpostaviti da je ova pjesma za cilj imala zabavu, prije nego pouku ili obrazovanje. Smatra se da je pjesma bila izvođena na simpozijima, koji su u to vrijeme uživali veliku popularnost, ili na Heraklovom festivalu u Beotiji (Horn 2016: 136-7).

3. 1. Utjecaj *Heraklova štita* na Vergilijev opis Enejina štita

U ovome poglavlju ću na nekoliko primjera prikazati sličnost opisa Enejina i Heraklova štita. Smatram da je vrijedno spomenuti utjecaj *Štita* na ovakvo kapitalno djelo rimske književnosti kao što je *Eneida*, osobito zbog već spomenutoga osporavanja umjetničke vrijednosti *Štita*.

Opis Ahilejeva štita u osamnaestom pjevanju *Ilijade* je glavni literarni uzor za ekfrazu Enejina štita u osmom pjevanju *Eneide* (617-731). Međutim, budući da je *Heraklov štit* uživao veliku popularnost u antičko doba, ne iznenađuje činjenica da se kod Vergilija mogu naći reference i na ovo djelo, i to u stihovima 141-145, a osobito u prijelazu s naracije na opisivanje štita (617-625). Pozivanje na *Heraklov štit* nije bez razloga. Naime, podsjećanjem na strašne slike jedinstvene za Heraklov štit pojačava se osjećaj razorne moći oružja kojim će se Eneja koristiti u bitkama (Faber 2000: 49).

Prvi je primjer izraz *non enarrabile* (8. 625), ekvivalent grčkome οὐ τι φασειός (144, 161, 230). Dok se u *Štitu* ovaj izraz odnosi na nemogućnost izricanja opisa užasne figure Straha s vatrenim očima, izraz na latinskome se odnosi na cijeli Enejin štit: *clipei non enarrabile textum* (Faber 2000: 49-50).

Sljedeći su primjer riječi *electrum* i *recoctus* iz 624. stiha: *levis ocreas electro auroque recocto*. *Electrum* je posuđenica iz grčkoga jezika (ἤλεκτρον) i označava jantar ili leguru zlata i srebra. U Vergilijevoj se poeziji ova riječ odnosi na metal samo u osmom pjevanju *Eneide*, u stihovima 402 i 624. Budući da se ἤλεκτρον ne spominje u *Ilijadi*, dok se u *Štitu* spominje jednom, i to dva stiha prije οὐ τι φασειός, vjerojatno je da Vergilije od Hesioda preuzima taj dio za svoj predgovor opisu štita. *Recoctus* se u cijelom Vergilijevom opusu pojavljuje samo na ovome mjestu. Vergilijevi suvremenici Horacije i Katul, ali i kasniji pjesnici koriste glagol *recoquo*, ali samo u kontekstu kulinarstva ili medicine. U ovome se kontekstu *recoctus* odnosi na zlato i znači pročišćen, profinjen. Latinski je particip prijevod grčkoga pridjeva πάνεφθος,

koji se pojavljuje samo u 208. stihu *Štita* i označava visoki kvalitet kositra na Heraklovom štitu (Faber 2000: 50).

Treći primjer koji potvrđuje utjecaj *Štita* na Vergilijev jezik je oblik *inardescit* (8. 623). Grčki je pandan glagol ὑπολάμπομαι (142 ὑπολαμπές) veoma rijedak glagol koji i doslovnim i figurativnim značenjem odgovara glagolu *inardesco*.

Osim štita i Enejin je mač opisan jezikom posuđenim iz *Heraklova štita*. Naime, mač ima epitet *fatiferus*, koji nije zabilježen prije Vergilija, a kasnije ga preuzimaju i Ovidije i Silije Italik. Servije objašnjava ovu složenicu riječima *fatum saepe pro morte positum legitur*, „*fatiferum*“ *ergo letiferum*. Složenica je zapravo prijevod izraza θανάτοιο ... δοτήρες (131), koji se pojavljuje samo još jednom u 356. stihu *Poslova i dana* (Faber 2000: 53).

Također, krvave scene koje su česte u opisu Heraklova štita, iako je sam štit još uvijek nov i neokaljan, poslužile su kao inspiracija Vergiliju za neke scene u ekfrazi Enejina štita. Navest ću nekoliko primjera iz oba djela: 159 εἶμα δ' ἔχ' ἄμφ' ὥμοισι δαφονεδὸν αἵματι φωτῶν, 194 αἵματι φοινικόεις, 250 δαφοναί, 251-252 ἵεντο / αἶμα μέλαν πιέειν, 255-256 αἶ δὲ φρένας εὔτ' ἄρέσαντο / αἵματος ἀνδρομέου, 267-268 ἐκ δὲ παρειῶν / αἶμ' ἀπελείβετ' ἔραζ'; 8. 645 *et sparsi rorabant sanguine vepres*, 8. 695 *arva nova Neptunio caede rubescunt*, 8. 703 *cum sanguineo sequitur Bellona flagello*, 8. 621-622 *loricam ... / sanguineam, ingentem*.

Dok opis Ahilejeva štita prikazuje rat kao jednu od svakodnevnih ljudskih aktivnosti, Heraklov štit predstavlja i bitku koja slijedi nakon opisa, kao i sam rat: monstruožnu, iracionalnu aktivnost svojstvenu više životinjama nego ljudima te ne odiše herojskom slavom koja se veže uz Ahilejev štit. Po ovome je, dakle, opis Enejina štita sličniji Heraklovom nego Ahilejevom.

4. DŽAMANJIĆEV PRIJEVOD ŠTITA

U predgovoru prijevoda *Štita*, Džamanjić se obraća Alfonsu Marsiliju, budućem sienskom nadbiskupu. Govori kako mu već dugo želi pokloniti dar, kako bi mu zahvalio za njegova dobročinstva. Navodi kako je nakon prijevoda *Odiseje* tražio čime se sljedeće pozabaviti. Pred sobom je imao Mosha i Biona, ali smatrao je da ne bi bilo dobro tome se posvetiti odmah nakon *Odiseje* zbog prevelikih razlika među djelima. Stoga se odlučio na prevođenje *Hesiodi poema Scutum Herculis*, koju opisuje kao *homericae dictioni non parum adfina* (Džamanjić, 1776: IV). Također, navodi zajedničkoga prijatelja Luigija Lanzija, povjesničara umjetnosti i arheologa, za kojega kaže da se bavi prijevodima Hesiodovih epova, hvali ga, iskazuje ogromno povjerenje u njega govoreći da ako Luigi kaže da *Štit* ne pripada Hesiodu ili da pjesma nije cjelovita, nego da ima nedostatke, on će stati iza tih mišljenja bez pitanja. Iz predgovora se vidi da mu smetaju božanske osobine koje se pripisuju Homeru kako bi ga se izdiglo iznad Hesioda. Na kraju ukratko prepričava radnju te pozdravlja svoga prijatelja u nadi da će primiti prijevod kao znak prijateljstva.

U sljedećim poglavljima usporedit ću izvornik i prijevod dotičući se onih dijelova grčkoga teksta koji uzrokuju najviše problema pri prevođenju na latinski: čestice, složenice i participi. Na kraju ću navesti primjere sažimanja i proširivanja kojima se Džamanjić u velikoj mjeri koristi kako bi napisao lijep i slobodan prijevod, što je u skladu s njegovim obrazovanjem i neoklasicističkom poetikom.

4. 1. Čestice

Kao i u većini prijevoda s grčkoga na latinski, riječi koje se najčešće izbacuju ili prevode nekom drugom vrstom riječi su čestice, kojima grčki jezik obiluje. U prvih 56 stihova, koji se smatraju prvom cjelinom ove epske pjesme, nalazimo 39 čestica, od čega 18 puta δέ, 8 puta γέ, 7 puta μέν i 6 puta ἄρα/ῥα. U odgovarajućem dijelu latinskoga teksta (1-58) samo jednom nalazimo kopulativnu česticu *ac* (44. stih). Međutim, grčke čestice, iako se ne prevode latinskim česticama, ne ostaju uvijek neprevedene. Većinom se prevode onim riječima koje mogu služiti povezivanju kako bi se dobili prirodni prijelazi i povezanost u prijevodu kao što je to u grčkom izvorniku. Te su riječi, kao što ćemo vidjeti u sljedećim primjerima, najčešće veznici i prilozi.

Prvi put prevođenje čestice uočavamo u 35. stihu prijevoda, gdje se čestica δ' prevela prilogom *jamque*, koji se koristi kao spojna čestica kada govor ili prelazi na nešto novo ili kad se razmatraju pojedinosti:

32 ἐννύχιος: τάχα δ' ἵξε Τυφαόνιον: τόθεν αὖτις

35 *Jamque* Typhaonium jam Phicion alite curru.

Kao primjer prevođenja čestica možemo navesti i 36. stih, gdje su čestice δ' ἄρ' prevedene sastavnim veznikom *-que*:

36 εὐνή καὶ φιλότιμι μίγη, τέλεσεν δ' ἄρ' ἐέλδωρ

38 *Concubuit furtim, votoque* potitus amato est

Zatim, čestica δ' u 37. stihu, prevedena je relativnom zamjenicom, odnosno relativnim povezivanjem:

37 αὐτῇ δ' Ἀμφιτρύων λαοσσόος, ἀγλαὸς ἦρως

39 *Amphitryon qua* nocte redux victricia bello

U 44. stihu se pojavljuje već spomenuta kopulativna čestica *ac* kao prijevodno rješenje za δ':

42 ὥς δ' ὅτ' ἀνὴρ ἀσπαστὸν ὑπεκπροφύγη κακότητα

44 *Ac* veluti saevo qui longi elapsus ab aestu

U sljedećem primjeru ćemo vidjeti Džamanjićevo rješenje za μέν... δέ:

51 τὸν μὲν χειρότερον, τὸν δ' αὖ μέγ' ἀμείνονα φῶτα

54-55 *Deterior namque alter erat, qui sanguine cretus / Mortali; longe contra praestantior alter*

Sljedeća pojava μέν... δέ prevedena je znakom interpunkcije:

53 τὸν μὲν ὑποδηθεῖσα κελαινεφεῖ Κρονίωνι, / τὸν δ' ἄρα Ἴφικλῆα δορυσσόφῳ Ἀμφιτρώωνι

56-58 *tuo de semine Iphicleus / prodiit, Amphitryon: dia Jovis editus alter / De stirpe, Alcides heros*

Dakle, možemo zaključiti da je prevedeno 8 od 39 čestica te da postoji sklonost da se čestice ne prevode.

4. 2. Složenice

Mnogi su Hesiodovi epiteti složenice, a poznato je da se na latinskome složenice teže i rjeđe tvore. Zbog toga je prevođenje složenica težak zadatak za prevoditelje. Međutim, Džamanjić nalazi načine za rješavanje ovoga problema, najčešće jednostavnim izbacivanjem složenice, korištenjem nekog nesloženog pridjeva približnoga značenja, zadržavanjem jednoga značenjskoga elementa složenice, a veoma se rijetko služi prevođenjem složenice složenicom. U sljedećim ću primjerima navesti složenice iz cijeloga teksta te njihove prijevode.

Prva skupina su složenice koje nisu prevedene. Ovakvi složeni epiteti jednostavno nemaju ekvivalenta u latinskome jeziku, a kovanje neologizama bi rezultiralo i metričkim i stilističkim problemima. Također, možda Džamanjić formulaičnost ne smatra esencijalnom za umjetničku vrijednost djela ili je smatra odlikom arhajskih epova, te ju ne želi inkorporirati u svoj prijevod. Džamanjić u potpunosti izostavlja složenice u sljedećim primjerima:

13 φερεσσακέας Καδμείους, 16 εὐσφύρου Ἡλεκτρύωνης, 17 κασιγνήτων μεγαθύμων, 25 Λοκροί τ' ἀγγέμαχοι, 25 Φωκῆες μεγάθυμοι, 31 εὐζώνιοιο γυναικός, 35 τανυσφύρου Ἡλεκτρύωνης, 37 Ἀμφιτρύων λαοσσόος, 47 πολυχρύσου Ἀφροδίτης, 49 Θήβη ἐν ἑπταπύλῳ, 53 κελαινεφεί Κρονίωνι, 54 δορυσσόφῳ Ἀμφιτρύωνι, 64 ἄρματα δ' εὐποίητα, 80 εὐστέφανον Θήβην, 81 εὐκτίμενον πτολίεθρον, 82 βοῶν εὐρυμετώπων, 98 Ἄρεος ἀνδροφόνοιο, 100 ἑκατηβέλεταο ἄνακτος, 192 ἐναρσφόρος οὐλιος Ἄρης, 216 ἠυκόμου Δανάης, 266 γουνοπαχής, 273 εὐσώτρου ἐπ' ἀπίνης, 297 περίφρονος Ἡφαίστοιο, 303 καρχαρόδοντε κύνε, 315 σάκος πολυδαίδαλον, 318 Ζηνὶ βαρυκτύπῳ, 322 Διὸς αἰγιόχοιο, 333 βροτολοιγὸν Ἄρην, 352 δίφρον ἐύξοον, 356 Θεμιστονόην κυανῶπιν, 368 Κύκνος εὐμμελῆς, 385 μεγαθαρσεί παιδί, 369 ἐρυσάρματος ἵππους, 405 γαμψώνυχες, ἀγκυλοχεῖλαι, 413 ὑπερμενέος Διὸς υἱόν, 420 ἀνδροφόνος μελίη, 424 Διὸς ταλακάρδιος υἱός, 428 μελίφρονα θυμόν, 441 βρισάρματος Ἄρης, 443 Διὸς αἰγιόχοιο, 448 Διὸς θρασυκάρδιον υἱόν, 455 γλαυκῶπις Ἀθήνη, 458 Ἡρακλέα κρατερόφρονα, 464 ἀπὸ χθονὸς εὐρυοδείης, 465 δίφρον πολυδαίδαλον, 470 ἵπποις ὠκυπόδεσσιν, 470 γλαυκῶπις Ἀθήνη.

Druga su skupina složenice koje su zamijenjene nesloženim pridjevom:

GRČKI	LATINSKI
3 λαοσσόου Ἡλεκτρύωνος	3 <i>Egregii Electryoni</i>
83 Ἡνιόχην τανύπεπλον	86 <i>Eniochen formosam</i>
86 εὐσφύρφ Ἡλεκτρύωνη	90 <i>cara conjugē</i>
136 κυνέην εὐτυκτον	137 <i>terribilem galeam</i>
139 σάκος παναίολον	139 <i>clypei non enarrabilis</i>
242 εὐδμήτων ἐπὶ πύργων χαλκέων	239 <i>turribus altis</i>
302 ὠκύποδας	304 <i>fugaces</i>
306 εὐπλεκέων δ' ἐπὶ δίφρων	309 <i>curribus altis</i>
327 τηλεκλειτοῖο	332 <i>clarissima</i>
340 διόγνητος Ἰόλαος	345 <i>auriga Jovi carus</i>
343 θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη	348 <i>dea caerulea</i>
370 εὐπλεκέων δίφρων	376 <i>altis e curribus</i>
372 καλλίτριχας ἵππους	378 <i>feros jugales</i>
425 βροτολοιγὸν Ἄρην	434 <i>martem validum</i>
463 εὐτροχὸν ἄρμα	471 <i>currum agilem</i>

Treća su skupina prijevodna rješenja u kojima je zadržan jedan značenjski element složenice i njih je znatno manje:

GRČKI	LATINSKI
8 πολυχρύσου Ἀφροδίτης	8 <i>aurea</i>
120 Ἀρίονα κυανοχαίτην	122 <i>Ariona nigrum</i>
μελαγχαίτην τε Μίμαντα	183 <i>nigrumque Mimanta</i>
393 κυανόπτερος ἡχέτα τέττιξ	401 <i>nigra cicada</i>

Navest ću još neke primjere gdje Džamanjić prevodi pridjeve imenicama, sintagmama ili proširuje tekst novim elementima:

GRČKI	LATINSKI
24 Βοιωτοὶ πλῆξιπποι	26 <i>Boeotia domitrix equum</i>
58 ἐκατηβόλου Απόλλωνος	60 <i>Phoebe longe jaculantis</i>
118 διοτρεφές	120 <i>Jovis cura</i>
131 θανάτοιο λαθιφθόγοιο δοτῆρες	131 <i>exitium vocique simul vitaeque ferentes</i>
346 Κύκνος θ' ἵπποδαμος	351 <i>Cycnus equum domitor</i>
387 κάπρος χαυλιόδων	394 <i>aper gelidis in vallibus ille / Horrificum exertans rictum ferus</i>

Postoje i tri slučaja kada je Džamanjić složenicu preveo složenicom, i to u prvom slučaju složenicom posve različitoga načenja, a to su:

191 ποδώκεες ἵπποι, 189 *equos bijuges*; 270 εὐπυργος πόλις, 271 *urbis turrigeræ*; 407 ὀρεσσινόμου, 416 *montivaga*.

Pretraživanjem digitalne zbirke *Musisque Deoque* navedeni pridjevi su posvjedočeni u korpusu antičke književnosti, i to *bijugis* 37 puta, *turriger* 18, a *montivagus* 12 puta.

Također, Džamanjić je u 71. stihu za Apolona upotrijebio složenicu *arcitenens*, dok u izvorniku stoji samo Φοῖβος Ἀπόλλων. Prema zbirci *Musisque Deoque*, *arcitenens* je posvjedočen 26 puta, većinom u kontekstu sazviježđa Strijelac.

Primjeri složenica koje se javljaju samo u prijevodu su *Caelicolae* u 98. stihu za grčko δαίμων te *Ignipotens* u 167. stihu za Hefesta, koji se u tom dijelu grčkoga teksta uopće ne spominje.

4. 3. Participi

Za razliku od grčkoga jezika, koji ima participe svih osnova, latinski ima samo particip prezenta aktivnoga, particip perfekta pasivnoga i particip futura aktivnoga. Iako se participi u latinskome često prevode zavisnim rečenicama, i to najviše odnosnim i vremenskim, u Džamanjićevom prijevodu to nije slučaj, te odnosnu rečenicu uočavamo samo jednom (113-114 λιλαιόμενοι πολέμοιο / φυλόπιδα στῆσαι, 116-117 *queis praelia dura / grata magis resonant*). On pak najviše koristi participe kao prijevodna rješenja, bez obzira što se ponekad ne poklapaju ni vremena ni stanja, a to ćemo vidjeti u sljedećim primjerima:

GRČKI	LATINSKI
12 χωσάμενος	13 <i>irascens</i>
23 ιέμενοι πολέμοιό τε φυλόπιδός τε	25 <i>studio pugnae succensa juvenus</i>
30 δόλον φρεσὶ βυσσοδομεύων	33 <i>meditans celansque dolos</i>
34 ἔνθα καθεζόμενος φρεσὶ μήδετο θέσκελα ἔργα	36 <i>residensque opera admiranda volutat</i>
44 χαλεπὸν πόνον ἐκτολυπέυσας	46 <i>marce solutus</i>
48 δμηθεῖσα καὶ ἀνέρι πολλὸν ἀρίστῳ	52 <i>egregio commixta viro</i>
61-2 χθόνα δ' ἔκτυπον ὠκέες ἵπποι / νύσσοντες χηλῆσι νύσσοντες	63-4 <i>cavat ungula pulsu / quadrupedante solum</i>
81 λιπὼν Τίρυνθα	84 <i>linquens tirynthia moenia</i>

90 προλιπὼν σφέτερον τε δόμον	94 <i>nam tecta procul patriamque relinuens</i>
98 μηδὲν ὑποδδείσας	102 <i>nil veritus</i>
116 γηθήσας	119 <i>Gavisus</i>
122 ὥς εἰπὼν	124 <i>Haec fatus</i>
145 ἔμπαλιν ὅσσοισιν πυρὶ λαμπομένοισι δεδορκῶς	145 <i>Torva tuens, oculisque vomens ardentibus ignem</i>
148 κορύσσουσα	149 <i>ciens</i>
158 τεθνηῶτα	158 <i>letho domitum</i>
169 κοτεόντων	168 <i>indignantes</i>
193 πρυλέεσσι κελεύων	190 <i>turmasque cientem</i>
215 ἀπορρίψοντι ἑοικῶς	212 <i>jacturus</i>
217 ἐπιψαύων	214 <i>tangens</i>
228 αὐτὸς δὲ σπεύδοντι καὶ ἐρρίγοντι ἑοικῶς	225 <i>ipse videbatur trepidans similisque paventi</i>
275 αἰθομένων δαΐδων	275 <i>ardenti lumine</i>
334 γυμνωθέντα	339 <i>nudatus</i>
338 ὥς εἰποῦσ'	343 <i>sic fata</i>
344 ἀνασσεΐσασα	349 <i>concussa</i>
367 λιπὼν ἕναρα βροτόεντα	373 <i>spoliisque relictis</i>
389 μαστιχόωντι	397 <i>ruenti</i>
394 ἐφεζόμενος	403 <i>residens</i>
414 μεμαῶς	422 <i>cupiens</i>
423 πληγεῖσα	431 <i>perculsa</i>

426 ὄρων	435 <i>tuens</i>
426 κύρσας	435 <i>nactus</i>
438 ἐπιθρώσκουσα κυλίνδεται	447 <i>praecipitans ruit</i>
442 κεκληγώς	451 <i>Vociferans</i>
444 αἰγίδ' ἔχουσα	453 <i>Aegida concutiens</i>
445 ὑπόδρα ἰδοῦσα	454 <i>Adspiciens torve</i>
458 ἐπιόντα	467 <i>surgentem</i>
468 σκυλεύσαντες ἀπ' ὤμων τεύχεα καλὰ	476 <i>spoliisque potiti</i>

Ovo je većina participa koji se pojavljuju u tekstu. Ostali su primjeri prevedeni nekim pridjevom, imenicom, finitnim glagolskim oblikom, opisno ili ih u prijevodu uopće nema.

Navest ću neke primjere:

GRČKI	LATINSKI
30 βυσσοδομεύων	34 <i>molitur</i>
66 ἐλπόμενος	69 <i>ardet spe</i>
99 κεκληγώς	103 <i>clangoribus implet</i>
157 ἔχουσα	157 <i>tenet</i>
160 δερκομένη	160 <i>tuetur</i>
211 ἀναφυσιόωντες	209 <i>Efflant</i>
326 θαρσύνουσα	331 <i>incenditque animos</i>
328 ἀνάσσω	333 <i>rector</i>
418 γυμνωθέντα	426 <i>nudum</i>

4. 4. Sažimanje i proširivanje

Džamanjićev prijevod sadrži 490 stihova, dakle samo 10 više od originala. Po tome bismo mogli zaključiti da se proširivanjem koristio neznatno. Međutim, analizom teksta se vidi da se dosta koristio i sažimanjem, gotovo u istoj mjeri kao i proširivanjem. Iz prethodnih se poglavlja može vidjeti da je osim čestica Džamanjić u velikoj mjeri izbacivao i složenice. Osvrnut ću se na još neke primjere ispuštanja epiteta koji nisu nužno složenice, atributa, osobnih imena:

GRČKI	LATINSKI
2 ἀρήιον Ἀμφιτρώνα	2 <i>Amphitryona</i>
26 ἐὺς πάις Ἀλκαίοιο	28 <i>dux ipse</i>
41 ποιμένα λαῶν	43 <i>regis</i>
65 Κύκνος ἀμύμων	67 <i>Cycni</i>
77 ἡνίοχον κρατερὸν Ἴόλαον	80 <i>amicum</i>
78 ἥρως ὧ Ἴόλαε	81 <i>O Jolae</i>
99 ἱερὸν ἄλσος	103 <i>lucum</i>
100 Φοίβου Ἀπόλλωνος, ἑκατηβελέταο ἄνακτος	103 <i>Phoebi</i>
102 ἀμώμητος Ἴόλαος	105 <i>auriga</i>
104 ταύρεος Ἐννοσίγαιος	106 <i>Neptunusque</i>
108 τεύχε' ἀρήια	111 <i>arma</i>
115 βίη Ἡρακλεΐη	118 <i>Alcides</i>
120 μέγαν ἵππον Ἀρίονα κυανοχαΐτην	122 <i>Ariona nigrum</i>
128 ἀρῆς ἀλκτῆρα σίδηρον	129 <i>ferro</i>
138 κάρη Ἡρακλῆος θείοιο	138 <i>capitis honesti</i>

156 ὅλοῃ Κῆρ	156 <i>Parca</i>
159 δαφοινεὸν αἵματι φωτῶν	159 <i>Sanguineaque</i>
163 οἱ τινες ἀντιβίην πόλεμον Διὸς υἱὶ φέροιεν	162 <i>Hostibus Alcidae</i>
178 Λαπιθάων αἰχμητῶν	175 <i>Lapithum</i>
197 Διὸς θυγάτηρ ἀγελείη Τριτογένεια	194 <i>Jove nata</i>
202 Διὸς καὶ Λητοῦς υἱὸς	197 <i>Apollo</i>
216 ἱππότης Περσεύς	213 <i>Perseus</i>
219 κλυτὸς Ἀμφιγυήεις	215 <i>Mulciber</i>
247 θεοῖσι μακάρεσσι	243 <i>divis</i>
280 χορὸν ἱμερόεντα	282 <i>choreas</i>
297 κλυτὰ ἔργα περίφρονος Ἡφαίστοιο	300 <i>Artis opus rarae</i>
323 ἡνίοχος κρατερὸς Ἴολαος	328 <i>Jolaus</i>
350 ὠκέας ἵππους	356 <i>currum</i>
381 Ἀνθειά τε ποιήεσσα	389 <i>Anthaeaue</i>
388 λευκὸν ὀδόντα	397 <i>dentemque</i>
413 ὑπερμενέος Διὸς υἱὸν	423 <i>Alciden</i>
423 τεύχεα ποικίλα χαλκῷ	432 <i>arma</i>
443 Ἀθηναίη, κούρη Διὸς αἰγιόχοιο	452 <i>bellica virgo</i>
471 Οὐλύμπόν τε μέγαν καὶ δώματα πατρός	479 <i>caeloque</i>

Neki dijelovi se ne sažimaju, nego potpuno izbacuju, a ponekad su to i cijeli stihovi. Možda Džamanjić u prijevodu nije uspijevaao zadržati i sve stilističke odlike originala, a i dalje koncizno prenijeti sadržaj čitatelju, te se odlučio za izbacivanje dijelova za koje smatra

da nisu bitni u razumijevanju teksta, koji se ponavljaju ili zvuče neprirodno u prijevodu. Neki od dijelova koji su izbačeni su: 19 ἀνδρῶν ἡρώων, 24 ὑπὲρ σακέων πνεύοντες, 29 ἀνδράσι τ' ἀλφειστῆσιν, 33 μητίετα Ζεύς, 37 ἀγλαὸς ἥρως, 46 παννύχιος, 46 σὺν αἰδοίῃ παρακοίτι, 52 βίην Ἡρακλεΐην, 55 κεκριμένην γενεήν: τὸν μὲν βροτῶ ἀνδρὶ μιγεῖσα, 56 τὸν δὲ Διὶ Κρονίῳ, θεῶν σημάντορι πάντων, 64 ἄρματα δ' εὐποίητα καὶ ἄντυγες ἀμφοράβιζον, 73 θνητὸς ἐὼν, 85 τίον δέ ἐ κηρόθι μᾶλλον, 123 Ἡφαίστου κλυτὰ δῶρα, 129 δεινὸς ἀνὴρ.

Navest ću i primjere proširivanja, kojim se Džamanjić koristio malo više nego sažimanjem. Većinom su to dodaci koji ne mijenjaju bitno značenje, iako ponekad ima i potpuno umetnutih stihova. Može se pretpostaviti da je bio pod utjecajem svojih antičkih uzora (o kojima će se govoriti u petome poglavlju), koje je veoma dobro poznao zbog svoga isusovačkoga obrazovanja i koji su igrali ključnu ulogu u formiranju njegova stila. Neki od primjera su:

GRČKI	LATINSKI
2 ἐς Θήβας	2-3 <i>agenoreas Thebarum venit ad arces</i>
3 θυγάτηρ	3 <i>clarum genus</i>
8 πολυχρύσου Ἀφροδίτης	8-9 <i>spirat paphio quale aurea luco / Ipsa suos Cytherea adiens quum visit amores</i>
9 ἀκοίτην	11 <i>cari conjugis</i>
13 ἐς Θήβας	14 <i>cadmeam venit ad urbem</i>
15 φιλότητος ἐφιμέρου	16 <i>acidaliae veneris sine munere</i>
18 κώμας	19-20 <i>superbas arces</i>
28 μετὰ φρεσίν	31 <i>tacito sub pectore</i>
29 ἀρῆς ἀλκτῆρα φυτεύσαι	32 <i>Progeniemque parat, possit quae vincere Martem</i>
38 ἐκτελέσας μέγα ἔργον	40 <i>Arma domum referens devicto venit ab hoste</i>

40 εὐνῆς	42 <i>nota penetralia</i>
41 κραδίην	43 <i>cupido sub pectore</i>
47 τερπόμενος δώροισι πολυχρύσου Ἀφροδίτης	48-9 <i>fruiturque datis non ante hymenaeis / Idalium carpens florem, cythereia dona</i>
48 θεῶ	51 <i>summo Jove</i>
49 γείνατο	52-53 <i>partu edidit</i>
58 ἐν τεμένει	60-61 <i>opaco in nemore</i>
61 δίφρῳ	63 <i>sublimi e curru</i>
66 Διὸς	68 <i>magnique Jovis</i>
74 Ἡρακλῆος	77 <i>validus bello Alcides</i>
79 τοὶ Ὀλυμπον ἔχουσιν	82 <i>alti premitur queis limen olympi</i>
80 Ἀμφιτρύων	83 <i>pater Amphitryon</i>
86 ἀγαλλόμενος	89 <i>claroque super donatus honore</i>
88 γεινόμεθ'	91 <i>vitae in superas prodivimus auras</i>
112 φεύξεσθαι	114-15 <i>vestigia retro referet</i>
132 θάνατόν	132 <i>morsque atra</i>
151 Ἄιδος	151 <i>nigri ditis</i>
152 ὀστέα	152-3 <i>corpora foeda</i>
178 ὑσμίνη	175 <i>pugna aspera</i>
181 ὄζον Ἄρηος	178 <i>Marte genitore creatum</i>
195 δίφρου ἐπεμβεβαώς	191 <i>curru residens sublimis in alto</i>
211 ἀναφυσιόωντες	208-9 <i>patulis e naribus undas efflant</i>
212 ἐθοινῶντ' ἔλλοπας ἰχθῦς	209 <i>mutis explent fera piscibus ora</i>

231 ἰέμεναι μαπέειν	227-8 <i>dextramque cruentam injicere ardebant</i>
285 προπάροιθε πόλῃος	286 <i>celsae sub moenibus urbis</i>
339 κῦδος	344 <i>multa quam gloria laude</i>
344 περιστονάχησε δὲ γαῖα	349 <i>pulsu gemit excita tellus</i>
401 πολλὺς δ' ὀρυμαγδὸς ὀρώρει	409-10 <i>et arva / Impleruntque metu late trepidoque tumultu</i>
423 βράχε	432 <i>sonitumque gravem super arma dedere</i>
435 ἀχνύμενος κῆρ	444-5 <i>ille dolore venit inexpleto praecordia saucius</i>
459 Ἀμφιτρωνιάδης	466-7 <i>maximus heros Amphitryoniades</i>
467 κυδάλιμος Ἰόλαος	475 <i>soboles fortis Iphiclei</i>

Bricko (2002: 275) smatra da Džamanjić ne proširuje tekst samo kada je nužno – kada je prisiljen parafrazirati ili pojasniti tekst za koji smatra da nije dovoljno jasan zbog svoje arhajske jednostavnosti – nego da je često motiviran poetskom inspiracijom i željom da poboljša i obogati original. Neki od dodanih stihova ili dijelova stihova su:

24 *adnueratque pater perfecto temporis orbe*, 29 *mediisque ardens exultat in armis*, 50 *Jamque adeo magni revolutis mensibus orbis*, 152 *Tartareosque lacus jampridem*, 155 *horribiles visu formae*, 172 *jucunda leonibus esca*, 253 *circumque stygem volat umbra*, 287 *domitatque in pulvere currus*, 307 *in herboso campo*, 320-1 *illos adspiceres vivos freta per tranquilla moveri*.

5. ANTIČKI UTJECAJI NA DŽAMANJIĆEV PRIJEVOD *ŠTITA*

Za prepoznavanje antičkih utjecaja na Džamanjićev prijevod *Štita* koristila sam digitalnu pretraživu zbirku tekstova *Musisque Deoque* s posebnim naglaskom na dijelove teksta gdje se Džamanjić koristio proširivanjem. U prijevodu *Štita*, kao i u ostalim Džamanjićevim prijevodima, ali i autorskim djelima, očekivan je utjecaj rimske epike, osobito Vergilija koji je bio najveći uzor za neoklasicističko pjesništvo. Međutim, analizom ovoga uzorka uočiti ćemo općeniti utjecaj rimske književnosti i raznih autora s kojima se Džamanjić susretao kroz svoje obrazovanje i predavanje: Vergilija, Ovidija, Tibula i Propercija, epičara srebrnog doba – Stacija i Silija Italika, Lukrecija, Seneke, pa i kasnijeg kršćanskog pisca Venancija Fortunata.

Početi ću od primjera koji se javljaju prvo kod Vergilija, a onda i kod nekih kasnijih autora:

24 <i>perfecto temporis orbe</i>	Verg. <i>Aen.</i> 6, 745
51 <i>summo Jove</i>	Verg. <i>Aen.</i> 1, 380; Verg. <i>Aen.</i> 6, 123
68 <i>magnique Jovis</i>	Verg. <i>app. culex</i> 11; Sen. <i>Herc. O.</i> 1863
82 <i>limen Olympi</i>	Verg. <i>ecl.</i> 5, 56
114-15 <i>vestigia retro</i>	Verg. <i>Aen.</i> 2, 753; Verg. <i>Aen.</i> 9, 392; Stat. <i>Theb.</i> 2, 645; Sil. Ital. <i>Pun.</i> 7, 621
167 <i>ignipotens</i>	Verg. <i>Aen.</i> 8, 414; Verg. <i>Aen.</i> 8, 423; Verg. <i>Aen.</i> 8, 628; Verg. <i>Aen.</i> 8, 710 Verg. <i>Aen.</i> 10, 243 Verg. <i>Aen.</i> 12, 90
175 <i>pugna aspera</i>	Verg. <i>Aen.</i> 9, 667; Verg. <i>Aen.</i> 11, 635; Sil. Ital. <i>Pun.</i> 17, 481
349 <i>pulsu gemit excita tellus</i>	Verg. <i>Aen.</i> 12, 445
466 <i>maximus heros</i>	Verg. <i>Aen.</i> 6, 192, ali i Ovid. <i>met.</i> 8, 573 i <i>Ilias Latina</i> 566, 668, 1000

287 <i>in pulvere currus</i>	Verg. <i>Aen.</i> 7, 163; Ovid. <i>epist.</i> 4, 45
271 <i>turrigerae</i>	Verg. <i>Aen.</i> 7, 631; Verg. <i>Aen.</i> 10, 253; Prop. <i>eleg.</i> 3, 17, 35; Ovid. <i>fast.</i> 4, 224; Ovid. <i>fast.</i> 6, 321; Ovid. <i>trist.</i> 2, 24; Lucan. <i>Phars.</i> 1, 188; Lucan. <i>Phars.</i> 3, 514; Lucan. <i>Phars.</i> 4, 226; Stat. <i>Ach.</i> 2, 61; Sil. Ital. <i>Pun.</i> 4, 408; Sil. Ital. <i>Pun.</i> 9, 560; Sil. Ital. <i>Pun.</i> 14, 500

Slijede dijelovi stihova koji se javljaju najprije kod Ovidija:

11 <i>cari conjuges</i>	Ovid. <i>met.</i> 7, 692, Ovid. <i>trist.</i> 3, 11, 15, Ovid. <i>trist.</i> 5, 5, 21, Ovid. <i>Pont.</i> 1, 2, 52, Ovid. <i>Pont.</i> 1, 8, 32, ali i kod Sen. <i>Tro.</i> 483, Sen. <i>Tro.</i> 643, Sen. <i>Octavia</i> 853
43 <i>cupido pectore</i>	Ovid. <i>epist.</i> 18, 90
52-3 <i>partu edidit</i>	Ovid. <i>met.</i> 4, 209
152 <i>Tartareosque lacus</i>	Ovid. <i>ars</i> 3, 322, ali i Sen. <i>Phaedr.</i> 1179

Džamanjić je kroz svoje obrazovanje čitao i epičare srebrnog doba rimske književnosti: Silija Italika, Stacija, Lukana. Neki od primjera njihova utjecaja su:

3 <i>clarum genus</i>	Sil. Ital. <i>Pun.</i> 2, 557; 3, 106; 6, 627
19-20 <i>superbas arces</i>	Stat. <i>silu.</i> 1, 3, 86
31 <i>tacito sub pectore</i>	Stat. <i>Theb.</i> 2, 410
132 <i>morsque atra</i>	Stat. <i>Theb.</i> 4, 528; Sil. Ital. <i>Pun.</i> 6, 53; Sil. Ital. <i>Pun.</i> 13, 775

178 *Marte genitore*

Sil. Ital. *Pun.* 10, 553

410 *trepidoque tumultu*

Stat. *Theb.* 2, 311

Navest ću još jedan primjer Lukrecijeva utjecaja: rijetka se složenica *montivagus* kod Lukrecija spominje tri puta (Lucr. *rer. nat.* 1, 404; Lucr. *rer. nat.* 2, 597; Lucr. *rer. nat.* 2, 1081). Kod Venancija Fortunata javlja se specifičan ablativ apsolutni: *50 revolutis mensibus* (Ven. Fort. *carm.* 6, 9, 13).

Može se zaključiti da je veoma teško odvojiti utjecaj određenoga autora na određeni stih. Na Džamanjića je utjecala cjelokupna školska lektira, a najviše rimska epika, ponajprije Vergilije.

6. PRIMJENA U NASTAVI KLASIČNIH JEZIKA

Prema važećem kurikulumu, Hesiod se ne čita u klasičnim gimnazijama, te ga nema u udžbenicima. Međutim, prema kurikulumu u trećem razredu klasične gimnazije čitaju se odabrani ulomci Homerovih epova, ali i Vergilijevih djela, po izboru profesora. Tu se javlja prostor za usporedbu opisa Heraklova, Ahilejeva i Enejina štita. Na satu grčkoga jezika, nakon kratkoga upoznavanja s kontekstom i razlozima izrade štitova, određeni ulomci ekfrazе štita (desetak stihova) bi se mogli čitati uporedo s ekfrazom Ahilejeva štita iz *Ilijade*, te bi tako učenici uočili leksičke i stilske razlike Homera i Hesioda, razlike u simbolici štita – što on zapravo predstavlja, a prijevod bi mogao rezultirati vizualiziranjem kompletne slike izgleda štita, eventualno i njegovom izradom ili uprizorenjem borbe Herakla i Kikna. Podrazumijeva se da su učenici u prva dva razreda obradili sve gramatičke cjeline, te da ne bi imali poteškoća pri samoj analizi teksta koja bi im u ovom slučaju poslužila za ponavljanje dosad naučenih obilježja na morfološkoj i sintaktičkoj razini. Ovaj sat bih u planu i programu stavila nakon nastavnih cjelina prozodije i metrike, te pročitanih ulomaka prvoga pjevanja *Ilijade*.

Što se tiče Džamanjićeva latinskoga prijevoda *Štita*, mogao bi se uvrstiti u lektiru četvrtoga razreda klasičnih gimnazija kada je po kurikulumu planirano čitanje izvornih tekstova koji su nastali u postklasičnome razdoblju, srednjemu vijeku i hrvatskome latinizmu. Veoma je važno da učenici ne ostanu zakinuti za jedan bogat dio latinske književnosti, naročito poseban jer su mu autori s naših prostora dali veliki doprinos. Džamanjićev prijevod bi se mogao čitati uporedo s osmim pjevanjem *Eneide* i opisom Enejina štita. Učenici bi mogli vidjeti koliko je Vergilije utjecao na novolatinsku književnost, a u isto vrijeme i koliko su Homer i Hesiod utjecali na Vergilija, čime bi se ostvarila povezanost i bolje razumijevanje obaju klasičnih jezika, povijesti i civilizacije oba naroda te recepcije grčkih tekstova u rimskome svijetu.

Dakle, Hesioda i Homera bismo obrađivali u trećem, a Vergilija i Džamanjića u četvrtome razredu klasičnih gimnazija s već dobrim temeljima i poznavanjem Heraklova štita.

7. ZAKLJUČAK

Cilj ovoga rada bio je analizirati Džamanjićev prijevod Hesiodova *Štita*, prevoditeljski poduhvat kojim je započeo bavljenje Hesiodovim djelima. Džamanjić kao isusovac i predstavnik neoklasicizma pokazuje da je moderan prevoditelj jer ne prevodi doslovno nego se trudi postići prirodan stil, ljepotu i slobodu jezika na koji se prevodi. Analiziraju se posebno oni dijelovi grčkoga teksta koji prevoditeljima zadaju najviše problema, a to su česte uporabe čestica, veliki broj složenica za koje latinski jezik nema ekvivalenta te razlike u razvijenosti sustava participa: grčki ima participe svih osnova, dok latinski ima samo particip prezenta aktivnoga, particip perfekta pasivnoga i particip futura aktivnoga. Može se zaključiti da je Džamanjić bio sklon izbacivanju čestica, a kada ih prevodi, obično ih mijenja veznicima ili prilozima kako bi dobio prirodan i ugađen prijelaz. Kada je riječ o složenicama, grčki jezik je nemjerljivo bogatiji i otvoreniji za kovanje novih. Ipak, Džamanjić nalazi rješenja za njihov prijevod, najčešće izbacivanjem složenice, korištenjem nekog nesloženog pridjeva približnoga značenja, zadržavanjem jednoga značenjskoga elementa složenice, a rijetko se služi prevođenjem složenice složenicom. Ono što iznenađuje u ovome prijevodu je prevođenje participa participima, a ne zavisnim rečenicama, odnosnom ili vremenskom.

Jedna od odlika Džamanjićeva stila je sažimanje. Izbacuje čestice, dosta epiteta, složenica, nekada i cijele stihove kako bi izbjegao ponavljanje i neprirodnost u prijevodu. Osim sažimanja koristio se i proširivanjem u kojem najviše možemo vidjeti utjecaj antičkih pisaca koje je čitao. Osim Vergilija i Ovidija, na njegov su stil utjecali i epičari srebrnog doba Stacije, Lukan, Silije Italik, te Lukrecije.

Džamanjić u svome prijevodu odražava duh svoga isusovačkoga obrazovanja koje mu je omogućilo da se izražava elegantno poput antičkih pisaca, ali i neoklasicističkoga razdoblja.

8. LITERATURA

Appendini, Franjo Marija (1830): *De vita et scriptis Bernardi Zamagnae, Patricii Rhacusini commentariolum Francisci Mariae Appendini*. Typis J. Demarchi, Jaderae.

Bricko, Marina (2002): Zamanja's Translation of Hesiod's Epic Works and Days u *Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja*. 271-281. Maribor.

Ćosić, Dajana; Matović, Petra; Mrgan, Matea (2016): *Antički uzori u Džamanjićevu latinskom prijevodu Odiseje*. Kroatologija, 7. 31-44. Zagreb.

Faber, Riemer (2000): *Vergil's 'Shield of Aeneas' („Aeneid“ 8. 617-731) and the 'Shield of Heracles'*. Mnemosyne, Fourth Series, Vol. 53, 49-57. <https://www.jstor.org/stable/4433062> (pristupljeno 22. siječnja 2021.)

Horn, Fabian (2016): *'Order from Chaos': Ecphrasis and Meaning in Context in the Pseudo-Hesiodic Shield of Heracles*. Hermes, 144 Jahrg., 124-137. <https://www.jstor.org/stable/26649562> (pristupljeno 22. siječnja 2021.)

Matović, Petra; Mihaljević Ana (2019): *Zamanjin prijevod Hesiodove Teogonije*. Kroatologija, 72. Zagreb.

Salopek, Damir; Sironić, Milivoj (1977): Grčka književnost u: *Povijest svjetske književnosti*, knjiga 2. Zagreb.

Stamatopoulou, Zoe (2013): *Reading the Aspis as a Hesiodic poem*. Classical Philology, Vol 108. , No. 4. 273-285. <https://www.jstor.org/stable/10.1086/671784> (pristupljeno 22. siječnja 2021.)

Škiljan, Dubravko (1996): *Leksikon antičkih autora*. Matica hrvatska. Zagreb

West, Martin Litchfield (1966): *Hesiod: Theogony*. Clarendon Press. Oxford

West, Martin Litchfield (1988): *Hesiod: Theogony and Works and Days*. Oxford University Press. Oxford.

Digitalni izvori:

Hrvatska enciklopedija <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66791> (pristupljeno 22. studenoga 2020.)

Logeion <https://logeion.uchicago.edu/>

Musisque Deoque <http://mizar.unive.it/mqdq/public/> (pristupljeno 20. siječnja 2021.)

Perseus Digital Library

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0127%3Acard%3D1> (pristupljeno 24. listopada 2019.)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0129> (pristupljeno 24. listopada 2019.)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0127> (pristupljeno 22. studenoga 2020.)

Slika 1. *Artistic Rendition of the Shield of Heracles by Ludwig von Schwanthaler*

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ludwig_von_Schwanthaler_Schild_des_Herakles_Liebieghaus_StP4.jpg